

SPINOZA FILOZÓFIÁJA LEVELEI ALAPJÁN¹

A kultúra felépítmenyi mivoltának fel nem ismerése, de sőt a tudományos bebizonyítás ösztönös visszautasítása egy lehetőség következtetésére ad alkalmat: a különböző korok, közösségek szociális és biológiai tényezők együtthatásából létrejövő „lélek” munkája eredményének, a „felépítmenynek” szintén megvan a maga gravitációja, amelyből élő és teremtő lélek az okozó tényezőkre kipillantani nem tud. Ilyen mindent átfogó felismerésre azonban nem elsősorban van szükségünk. Az alkotások hivatása: a teremtő lélek feloldódásának a műélvező lélekben történő megismétlődése. A művészet a benne elmélyülő megfáradt lelket az alkotás szublimációjához segíti, s a valóságot ferdítő kompenzációk kelletlen narkózisától megtisztítja. Ezzel be is töltötte rendeltetését. A nagy műveket létrehozó tényezők felismerése – melyet kívülállás és a hiányérzetek torzításaitól mentes kiegyensúlyozottság biztosítanak – a művészi hatást kiszorítja, ezzel szemben betekintést enged az emberi alkotás műhelytitkáiba.

Spinoza filozófiája – bár a belőle áradó erkölcsi erő még mindig lenyűgözően hat – túlzott egyéniességénél és az uralkodó nézetektől való radikális eltérése-nél fogva ilyen boncoló felkutatásokra ösztönöz. Levelei a rendszeres forma nyűgétől mentesen, a kérdések és feleletek közvetlenségében több információt nyújtanak a probléma megoldásához.

Filozófiájának lényege: a teremtő lélek Istennel való találkozása. Egy minden közösségtől elszakadó magányos ember, az elhagyott és az el nem fogadott közösségek szellemi készleteiből profitálva, múltba forduló lélekkel régi hagyományoktól inspirálva megteremti a maga magányos Istenét. A nélkülözhetetlen közösséghez-tartozás hiányérzetétől sarkallva, Spinoza önkínzó lelki vajdásából egy ismeretlen, el nem képzelhető, csak az értelem segítségével felfogható Isten születik, a népnevelési szempontból is megszervezett vallások jutalmazó-büntető Istenével szemben. Természetes, hogy ez az Isten idegen marad a kortársak számára. „Mindenki saját attribútumait tulajdonítaná Istennek” – írja Spinoza egyik Boxelhez írott levelében. Az ő igazságai azonban nem a kor irracionális vágyainak a zseniben történő szublimálódása, s a barátok, tisztelők, tanítványok mindenekelőtt saját koruk gyermekei. Oldenburg is a valóságot törekszik megtalálni, s a Spinozához írt második levelében felveti az örök emberi problémák legsúlyosabbikát: valóságos létező-e Isten? Hiszen a meghatározások csak elménk fogalmi, elménk azonban sok olyat fog fel, ami a valóságban nem létezik, s a már egyszer felfogott dolgokat szaporán sokszorozza és megnagyítja. Képesek vagyunk tökéletességekből, amit embernél, állatnál, ásványnál tapasztalunk egységes szubsztanciát alkotni, amelyben megvannak e kiváló tulajdonok, s elménk ezt a végtelenségig nagyítja és sokszorozza. A meglátásaiban merész kutatót azonban visszariasztja az élő élet ideáinak a Tractatusban lefektetett cáfolásai: az ellenállhatatlan kényszerűség elve, a

¹ Az alábbi írás 1946-ból származik. A Kolozsvári Egyetem akkori diákjainak filozófiai szeminárium-dolgozatai között találtuk. A szerző nevét nem sikerült azonosítanunk, ezért ha felismeri saját, szerintünk is egyedi stílusjegyeit, utólagos beleegyezését kérjük a publikáláshoz.

csodák tagadása és az evangéliumnak allegorikus felfogása. A dogmák embere Blyenberg is, a „keresztény bölcselő”, aki előtt mindenekelőtt az isteni kinyilatkoztatásnak van tekintélye. Dacára hódolatuknak, nem kerülnek Spinoza zsenijének hatása alá, a szellemi közösség, amelybe beleszülettek s amelyben éltek, újabb kétségeket támasztanak bennük e tanokkal szemben. A megértésre való törekvés nélkül, neofita élességei támadja Spinoza egész filozófiáját a római-katolikus vallásra áttért Burg Albert, majd az isteni jutalmazás-büntetés s a végítélet mellőzésén fennakadó Velthuysen – „Velthuysen rabszolga módjára kénytelenül-kelletlenül tartózkodik a rossztól, és ezen rabszolga munkáért jutalmakat vár Istentől” – írja Spinoza Velthuysen kritikájára Oostennek. Az Istent kereső lélek etikumának magaslátáról szól így a vele szembeállított sémáról. Minden vallás tiszteletre méltó lényege: lélekben végbemenő történés, s e történések mellőzését, s a sémák gépies elfogadását tartja Spinoza a vallásos érzésből való kivetközöttségnek. Vallásos érzés alapját képező mély lelki átélések korszerűtlen és alig ismert valóságokat villantanak meg. Ezekről a valóságokról beszél műveiben, ezeket teszi világosabbá magyarázó jegyzeteiben és ezeket igyekszik népszerűsíteni leveleiben. Minden hiába, a kortársak minden igyekezetük dacára értetlenül állanak a problémával szemben. Önmaga visszhangjára rezonál csak a lélek. Pedig ezek a valóságok – első sorban lélektani meglátásaira gondolok – megtalálhatók: a régi zsidó hagyományok zord törvényeiben, a katolikus egyház poétikus szimbólumaiban s a legújabb lélektani kutatások tudományos megalapozásaiban.

A bűn nem valósággal létező, írja Blyenbergnek. Hiányérzet, a tökéletes állapot nélkülözése, az emberi természet elferdülése. A halálos bűn az elkárhozás egyházi szimbólumainak valóságáról beszél. Felismeri az evangélium képleteségét, azt, hogy mint minden nagy művészi alkotás, az evangélium is baedeker a lélek mélységeibe, ahol a bűn és bűnhődés, elkárhozás és megváltás lejátszódnak. Determinizmusától egy ókori Isten kegyetlensége riaszt vissza. Lehet-e Isten olyan kegyetlen, hogy kínzásoknak vessen oda az embereket olyan bűnökért, amelyekről nem is tehetnek, kérdezi Oldenburg. A descartesi szabad akaratot Spinoza meglátásai cáfolják. „Minden dolog természetét az illeti meg, ami adott okából szükségképpen következik.” A vele levelezők mentességnek vélik az ellenállhatatlan kényszerűség elvét, mely „minden isteni és emberi törvény ereit átvágja.” Holott Spinoza csak a kívülről jövő, felszínesen elképzelt büntetést helyettesíti be a bűn következményeként előálló bűnhődéssel, a mentességnek nem sok jelentőséget tulajdonít. Menthető végeredményben a veszett kutyája is, mégis meg kell ölni. Menthető a gonoszok is, de nem élvezik az igazi lelki békét s elpusztulnak. „Olyanok, mint a művész kezében az eszköz, tudat nélkül teljesítenek szolgálatot s e szolgálat felőrli őket.”

Spinoza determinizmusa: az akaratot létrehozó s arra szükségképpen elhatározó hatással lévő tényezők figyelembe vétele. Számot ad tudattalan életünkről is. „Vágyaik tudatában vannak, de az okokról, melyek elhatározó hatással vannak rájuk, mit sem tudnak.” A gondolkozás szabadságának megcáfolására felhossa lelki életünk tudattalan részét, az álmokat. Emlékeztet ez az újabb lélektani kutatásokra, melyek szintén tagadják az akarat szabadságot, s számot ad-

nak arról is, hogy az elhatározó tényezők az egyéneken, egy virtuális halhatatlansággal felruházott csíraplazma ideiglenes hitbizományi birtokosán túllépnek.

E tényezők gyűjtőhelye Spinozánál a végtelen számú attribútumból álló szubsztancia, minden dolog eredete és végső oka: Isten.

Filozófiája nemcsak régi zsidó és keresztény hagyományok spinozai átélését fejezi ki a matematikai bizonyítás segítségével, hanem sokszor mintegy szimbolikusan fejezi ki a mai lélektani meglátásokat.